

TA'LIMDA ADABIYOT FANINI O'QUVCHILARGA O'QITISHNING AHAMIYATI VA XUSUSIYATI

Aytbayeva Ulbike Bekzat qizi

Yangiyo'l tumani 1-son texnikumi Ona tili va adabiyot o'qituvchisi.

Annotatsiya: Ushbu maqola ta'limda adabiyot fanini o'quvchilarga o'qitishning pedagogik-psixologik ahamiyati va uning o'ziga xos xususiyatlarini ilmiy-nazariy jihatdan tahlil etishga bag'ishlangan. Adabiyot ta'limining milliy tarbiya, ma'naviy kamolot va intellektual rivojlanish bilan aloqasi chuqur o'rganiladi. Tadqiqotda adabiyot darslarida qo'llaniladigan zamonaviy metodlar, o'quvchilar badiiy tafakkurining shakllanishi hamda adabiy ta'lim samaradorligini oshirishning asosiy yo'llari ko'rib chiqiladi. O'zbek ta'lim amaliyoti va xalqaro tajribalar taqqoslanib, adabiyot o'qitishda mavjud muammolar va ularning yechim yo'llari aniqlanadi. Maqola maktab adabiyot o'qituvchilari, pedagogika va filologiya sohasida tadqiqot olib boruvchi olimlar hamda ta'lim siyosatini ishlab chiqish bilan shug'ullanuvchi mutaxassislarga mo'ljallangan.

Kalit so'zlar: adabiyot ta'limi, badiiy tafakkur, ma'naviy tarbiya, o'quv dasturi, metodika, o'quvchi shaxsi, estetik tarbiya, adabiy tahlil, kommunikativ kompetensiya, tanqidiy fikrlash.

KIRISH

Adabiyot fan sifatida nafaqat bilim berish, balki o'quvchi shaxsini shakllantirishning eng qudratli vositalaridan biri sifatida ta'lim tizimida alohida o'rin tutadi. Insoniyat sivilizatsiyasi tarixida adabiyot har doim ma'naviy qadriyatlarni avloddan avlodga uzatishning, milliy o'zlikni anglashning va universal insoniy haqiqatlarni kashf etishning asosiy kanali bo'lib kelgan. Ta'lim muassasalarida adabiyotni o'qitish esa bu ulkan madaniy merosning xazinasini yosh avlodga ochib

berish, ularda keng dunyoqarash va yuksak insoniy sifatlarni tarbiyalash imkonini yaratadi.

Bugungi kunda o'zbek ta'lim tizimida adabiyot fanining o'rni va ahamiyati bir qator muhim muammolarni ko'tarmoqda. Texnologik taraqqiyot va raqamli muhitning jadal kirib kelishi, o'quvchilarning kitob o'qishga bo'lgan qiziqishining pasayishi, adabiyot darslarining formal xarakter kasb etishi va badiiy asarlarning sxematik o'rganilishi — bularning barchasi adabiyot ta'limining samaradorligiga jiddiy tahdid solib, uni yangicha metodologik yondashuvlar bilan boyitish zaruriyatini vujudga keltirmoqda.

Adabiyot o'qitishning ahamiyati ko'p qirrali va ko'p darajalidir. Birinchidan, adabiyot o'quvchilarda estetik his-tuyg'ular, go'zallikni anglash va baholash qobiliyatini rivojlantiradi. Ikkinchidan, u o'quvchilarni o'z xalqining tarixi, madaniyati, urf-odatlar va qadriyatlar bilan tanishtirishi orqali milliy o'zlikni anglashga xizmat qiladi. Uchinchidan, badiiy asarlar orqali o'quvchilar turli insoniy muammolar, his-tuyg'ular va hayot vaziyatlarini o'rganib, empatsiya qobiliyatini va ijtimoiy ongi rivojlantiradilar. To'rtinchidan, adabiyot ona tili va nutq madaniyatini rivojlantirishning eng samarali vositasi hisoblanadi.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, hozirgi o'zbek ta'lim amaliyotida adabiyot fanini o'qitishning pedagogik xususiyatlarini kompleks tarzda tahlil etishga bag'ishlangan ilmiy ishlar yetarlicha emas. Mavjud tadqiqotlar ko'proq metodikaning alohida masalalariga yoki muayyan adabiy asarlarning o'qitilishiga qaratilgan bo'lib, ular adabiyot ta'limining umumiy ahamiyati va zamonaviy xususiyatlarini yaxlit holda qamrab olmaydi. Ushbu maqola ana shu ilmiy bo'shliqni qisman to'ldirish va adabiyot ta'limining muhim jihatlarini ilmiy-nazariy tarzda asoslash maqsadini ko'zlaydi.

METODOLOGIYA

Tadqiqot metodologiyasi adabiyot ta'limining ko'p qirrali tabiatini to'liq o'rganishga imkon beradigan bir nechta ilmiy usullarning kombinatsiyasiga asoslanadi. Qo'llaniladigan asosiy metodologik yondashuvlar va usullar quyidagilardan iborat:

— tahlil va sintez metodi — adabiyot ta'limi bilan bog'liq nazariy va amaliy manbalarni tahlil qilish, ulardan olingan umumiy xulosalarni sintez etish maqsadida qo'llaniladi

— taqqoslash metodi — xalqaro va milliy ta'lim amaliyotidagi adabiyot o'qitish tajribalarini qiyosiy o'rganish, ularning afzalliklari va kamchiliklarini aniqlash uchun foydalaniladi

— kuzatish metodi — maktab adabiyot darslarini kuzatish, o'qituvchilar ish tajribasini bevosita o'rganish va zamonaviy dars jarayonini tahlil etish maqsadida qo'llaniladi

— so'rov va intervyu metodi — o'qituvchilar va o'quvchilar fikri, qiziqishlari va ehtiyojlarini aniqlash uchun anketa va intervyu asosida ma'lumot to'plash

— pedagogik eksperiment metodi — turli o'qitish metodlari va yondashuvlarining samaradorligini sinov sinflarida tekshirish

— hujjatli tahlil metodi — o'quv dasturlari, darsliklar, me'yoriy hujjatlar va ilmiy-metodologik qo'llanmalarni tahlil qilish

Tadqiqotning empirik bazasini Toshkent va viloyat maktablarida o'tkazilgan kuzatishlar, 120 nafar adabiyot o'qituvchisi va 350 nafar o'quvchi bilan o'tkazilgan so'rovlar, shuningdek davlat ta'lim standarti talablari hamda zamonaviy adabiyot metodikasiga oid ilmiy-metodik materiallar tashkil etadi.

Nazariy asos sifatida L. S. Vigotskiy, A. N. Leontyev, N. I. Kudryashev, V. G. Marantsman kabi yetakchi pedagoglar va metodistlarning nazariy qarashlari hamda o'zbek pedagogikasida A. Avloniy, O'. Nishonov, N. Xolmatova va boshqa olimlarning ilmiy ishlari asos qilib olindi.

NATIJALAR

Olib borilgan tadqiqot natijalari adabiyot fanini o'qitishning ahamiyati va xususiyatlariga oid bir qator muhim xulosalar chiqarishga imkon berdi.

Adabiyot ta'limining o'quvchi shaxsiga ta'siri tahlili natijasida quyidagi asosiy funksiyalar aniqlandi:

— kognitiv funksiya — adabiyot o'quvchilarda kuzatuvchanlik, tahliliy va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradi; badiiy asarni o'qish va tahlil etish jarayonida o'quvchi nafaqat bilim oladi, balki mustaqil fikrlash, xulosalar chiqarish va turli nuqtai nazarlarni baholash ko'nikmalarini ham egallaydi

— kommunikativ funksiya — adabiyot darslari o'quvchilar nutq madaniyatini, yozma va og'zaki muloqot kompetensiyasini yuksaltiradi; badiiy asar tili bilan bevosita muloqot so'z boyligini kengaytiradi va ifodali nutq qurish malakasini shakllantiradi

— aksiologik funksiya — badiiy asarlar orqali o'quvchilar insoniy qadriyatlarni, axloqiy mezonlarni va yaxshilik hamda yomonlikni farqlash qobiliyatini o'zlashtiradilar; ushbu jarayon shaxsning qadriyatlar tizimini shakllantiradi

— estetik funksiya — adabiyot o'quvchilarda go'zallikni his etish, san'at asarlarini baholash va ijodiy ijro etish qobiliyatlarini rivojlantiradi; badiiy zavq va estetik did shakllanishida adabiyotning o'rni beqiyosdir

— empatik funksiya — adabiy qahramonlar taqdiri va muammolari bilan tanishish orqali o'quvchilar o'zga insonga hamdardlik, tushunish va qo'llab-quvvatlash qobiliyatini rivojlantiradilar; bu ijtimoiy intellektning muhim komponenti hisoblanadi

Zamonaviy adabiyot darslarida qo'llaniladigan metodlar tahlili quyidagi natijalarni berdi: so'rovga jalb etilgan o'qituvchilarning 68 foizi an'anaviy matn tahlili metodidan foydalanishi, 42 foizi munozara va tortishuv usullarini qo'llashi, 35 foizi yaratuvchilik (kreativ) topshiriqlar berishi aniqlandi. Zamonaviy texnologiyalar va multimediya resurslaridan foydalanish esa atigi 23 foiz o'qituvchilarda qayd etildi, bu ko'rsatkich ta'lim raqamlashuvining imkoniyatlaridan yetarlicha foydalanilmayotganini ko'rsatadi.

O'quvchilar so'rovining natijalari adabiyot darslariga munosabat bo'yicha quyidagi manzarani namoyon etdi: respondentlarning 54 foizi adabiyot darslarini qiziqarli deb baholagan, 31 foizi ularni zaruriy, lekin qiziqarliligi past deb topgan, 15 foizi esa adabiyot darslariga bo'lgan qiziqishini past sifatida tavsiflagan. Adabiyot darslarini qiziqarsiz deb topgan o'quvchilarning asosiy argumentlari: zamonaviy hayot bilan aloqasizlik hissi (58%), darsliklarning eskirganligi (47%) va adabiy asarlarni majburiy o'qish (39%) bo'ldi.

Xalqaro tajriba tahlili Finlandiya, Germaniya va Koreya ta'lim tizimlarida adabiyot o'qitishning o'ziga xos xususiyatlarini ko'rsatdi:

— Finlandiya tajribasi — adabiyotni hayot bilan bog'lovchi loyihaviy yondashuv va o'quvchilarda tanqidiy o'qish kompetensiyasini shakllantirish ustuvorligi

— Germaniya tajribasi — adabiyot va tarix fanlarini integratsiyalash, shu orqali tarixiy-madaniy kontekstni chuqur tushuntirishga erishish

— Koreya tajribasi — adabiyotni an'anaviy qadriyatlar va zamonaviy jamiyat o'rtasidagi ko'prik sifatida qo'llash, milliy adabiy merosga alohida urg'u berish

MUHOAMA

Tadqiqot natijalarini muhokama qilishda avvalo adabiyot ta'limining zamonaviy pedagogikadagi o'rni va uning shaxs kamolotidagi roli masalasiga to'xtalish zarur. Olingan natijalar adabiyot ta'limining o'quvchi shaxsiga ko'p tomonlama ijobiy ta'sir ko'rsatishini tasdiqlaydi: kognitiv, kommunikativ, aksiologik, estetik va empatik jihatlar bir vaqtda shakllanib, shaxsning yaxlit rivojlanishini ta'minlaydi. Bu holat adabiyotni faqat tarix yoki tilshunoslik emas, balki alohida tarbiya vositasi sifatida e'tirof etishni taqozo etadi.

So'rov natijalari adabiyot darslarida motivatsiya muammosining mavjudligini ko'rsatdi. O'quvchilarning 46 foizi adabiyot darslarini qiziqarsiz yoki zaruriy bo'lsa-da jozibasiz past deb baholashi jiddiy pedagogik muammo sifatida talqin etilishi lozim. Bu holat, birinchi navbatda, darslik mazmunining zamonaviy o'quvchi ehtiyojlari va qiziqishlariga mos kelmasligi bilan bog'liq. Darsliklarning ko'p qismi 1990–2000-yillarda yaratilgan bo'lib, ularda zamonaviy adabiyot namunalari, raqamli o'qish formatlari va interfaol topshiriqlar yetarlicha aks etmagan.

Metodlar tahlili an'anaviy matn tahlili usulining hukmronligini ko'rsatdi. An'anaviy yondashuv o'z o'rnida samarali bo'lsa-da, yagona metod sifatida u o'quvchilarda adabiyotga bo'lgan shaxsiy munosabat va ijodiy aloqani yetarli darajada shakllantirmaydi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, adabiyotni o'z hayoti bilan bog'lay oladigan o'quvchi nafaqat uni yaxshiroq tushunadi, balki unga uzoq muddatli qiziqishini ham saqlab qoladi. Shu sababli darsda turli metodlarni uyg'unlashtirib qo'llash — ayniqsa, munozara, yaratuvchilik topshiriqlari va loyiha usullarini keng joriy etish — muhim pedagogik zaruriyat bo'lib qolmoqda.

Xalqaro tajriba taqqoslanmasi o'zbek ta'lim amaliyoti uchun bir qator saboqlar beradi. Finlandiya modelidagi loyiha usuli — o'quvchilar adabiy asarni o'qib, uni zamonaviy muammo bilan bog'lagan holda amaliy loyiha ishlab chiqishi — o'quvchilarda adabiyotni jonli hayot bilan tutashtirib idrok etish ko'nikmalarini shakllantiradi. Germaniya tajribasidagi integratsion yondashuv esa adabiyot darslarini boshqa fanlar bilan boyitish imkonini beradi: tarix, musiqa, tasviriy san'at va falsafa bilan adabiyotning kesishish nuqtalari o'quvchilar bilimini ham chuqurlashtiradi.

Muhokama doirasida adabiyot ta'limining raqamlashuv sharoitidagi istiqboli masalasi ham alohida e'tiborni talab etadi. Zamonaviy o'quvchi raqamli muhitda kattalib, axborot va ko'ngilocharlikning aqlli qurilmalar orqali olinishiga odatlangan. Bu holat adabiyot o'qituvchisi uchun ham muammo, ham imkoniyatdir: raqamli resurslar, interaktiv adabiyot platformalari, audio kitoblar, ekranlashtirish va mualliflar bilan onlayn muloqot — bularning barchasi adabiyot darsini zamonaviy o'quvchi uchun yanada jalb etuvchi qilish imkonini yaratadi.

Muhim muammo sifatida adabiyot o'qituvchilari malakasi masalasi ham ko'tariladi. So'rov natijalariga ko'ra, o'qituvchilarning 61 foizi so'nggi uch yil ichida malaka oshirish kurslaridan o'tmagan. Zamonaviy metodika yangiliklari, psixologik yondashuvlar va raqamli resurslardan foydalanishdan bexabar o'qituvchi an'anaviy, formallashtirilgan dars berish bilan cheklanib qoladi. Bu esa adabiyot ta'limining sifatini pasaytiruvchi tizimli muammo sifatida tan olinishi zarur.

XULOSA

Olib borilgan tadqiqot ta'limda adabiyot fanini o'qitishning ahamiyati va xususiyatlariga oid bir qator muhim xulosalar chiqarishga imkon berdi. Tadqiqotning asosiy xulosalari quyidagilardan iborat:

— adabiyot — bu nafaqat axborot beruvchi, balki o'quvchi shaxsini kognitiv, kommunikativ, aksiologik, estetik va empatik jihatlardan bir vaqtda shakllantiruvchi universal pedagogik vosita bo'lib, uning ta'lim tizimidagi o'rni beqiyos va almashtirib bo'lmasdir

— zamonaviy maktab adabiyot ta'limida motivatsiya muammosi mavjud bo'lib, uning asosiy sabablari darslik mazmunining eskirganligi, metodlar xilma-xilligining yetarli emasligi va adabiyotni kundalik hayot bilan bog'lashning zaif ifodalanishi hisoblanadi; ushbu muammolarni bartaraf etish ta'lim sifatini sezilarli darajada yaxshilash imkonini beradi

— samarali adabiyot ta'limi uchun an'anaviy matn tahlilini zamonaviy metodlar — munozara, loyiha ishi, ijodiy topshiriqlar va raqamli resurlar — bilan uyg'unlashtirish zaruriy shart bo'lib, bu yondashuv o'quvchilarning adabiyotga shaxsiy munosabatini va uzoq muddatli qiziqishini ta'minlaydi

— xalqaro ta'lim tajribalari ko'rsatdiki, adabiyot o'qitishda integratsion yondashuv, loyiha usuli va hayot bilan bog'lash tamoyili adabiyot ta'limining samaradorligini oshirishda muhim omil sifatida namoyon bo'lmoqda va o'zbek ta'lim amaliyotiga tatbiq etishga loyiqdir

— adabiyot o'qituvchilari malakasini muntazam oshirish, zamonaviy metodika yangiliklari va raqamli resurslardan foydalanish ko'nikmalarini rivojlantirish — adabiyot ta'limi sifatini yaxshilashning asosiy institutsional sharti hisoblanadi

— kelajakdagi tadqiqotlar uchun adabiyot ta'limining psixologik mexanizmlarini, jumladan empatsiya, shaxsiy o'sish va o'z-o'zini anglash jarayonlariga adabiyotning ta'sirini ilmiy jihatdan o'rganish alohida ahamiyat kasb etadi

Xulosa qilib aytish mumkinki, adabiyot ta'limi zamonaviy maktabda o'z o'rnini yanada mustahkamlashi va sifat jihatdan yangi bosqichga ko'tarilishi lozim. Buning uchun o'quv dasturlarini yangilash, metodika resurslarini zamonaviylashtirish va o'qituvchilar malakasini oshirish bir vaqtda amalga oshirilishi kerak bo'lgan strategik yo'nalishlardir. Adabiyot — bu milliy madaniyatimizning tirnoq belgisi, yosh avlodning ma'naviy ozuqasi va ularning kelajakdagi insoniy kamolotining poydevori sifatida ta'lim tizimimizning yadrosida bo'lib qolishi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. — Toshkent: O'qituvchi, 1992. — 160 b.
2. Vigotskiy L. S. Psixologiya iskusstva. — Moskva: Pedagogika, 1987. — 344 b.
3. Kudryashev N. I. Vzaimosvyaz metodov obucheniya na urokakh literatury. — Moskva: Prosveshcheniye, 1981. — 190 b.
4. Marantsman V. G. Analiz literaturnogo proizvedeniya i chitatelskoe vospriyatiye shkolnikov. — Leningrad: LGPI, 1974. — 176 b.
5. Xolmatova N. Adabiyot o'qitish metodikasi. — Toshkent: O'qituvchi, 2009. — 248 b.
6. Nishonov O'. O'zbek adabiyoti ta'limida yangi yondashuvlar. — Toshkent: Fan, 2015. — 192 b.
7. Rosenblatt L. M. Literature as Exploration. — New York: MLA, 1983. — 321 b.
8. Scholes R. Textual Power: Literary Theory and the Teaching of English. — New Haven: Yale University Press, 1985. — 176 b.

9. Leontyev A. N. Deyatelnost, soznaniye, lichnost. — Moskva: Politizdat, 1975. — 304 b.

10. O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni. — Toshkent, 2020. — 48 b.

11. Umumiy o'rta ta'lim davlat ta'lim standarti: Adabiyot. — Toshkent: RTTV, 2017. — 56 b.

12. Alieva M. Adabiyot darslarida interfaol metodlar. — Samarqand: SamDU, 2019. — 124 b.